

Корній Л. П.

ТАРАС ШЕВЧЕНКО І МИКОЛА ЛИСЕНКО: НАЦІОКУЛЬТУРНІ ТА МУЗИЧНО-СТИЛЬОВІ РЕФЛЕКСІЇ

В українській шевченкіані є чимало наукових досліджень, у яких розглядається проблема «Т. Шевченко і музика», серед них наявні й праці про інтерпретацію М. Лисенком поезії Т. Шевченка. Але роль особи Т. Шевченка та його поезії в розвитку української музичної культури ще й до цього часу розкрита й оцінена недостатньо. З іншого боку, так само недостатньо врахована роль музичних творів, зокрема й М. Лисенка на тексти Т. Шевченка, у донесенні до слухачів ідей та думок поета, у посиленні тих націотворчих імпульсів, які закладені в текстах геніального поета.

Ніхто з поетів світового простору не має стільки музичних інтерпретацій, як Т. Шевченко. І ніхто з українських композиторів не написав стільки музичних композицій на тексти Т. Шевченка, як М. Лисенко (понад 90). Починаючи з другої половини XIX ст., у культурному середовищі України імена Тараса Шевченка та Миколи Лисенка досить часто ставили поряд. Що ж єднає ці великі постаті? Яка роль М. Лисенка в поширенні шевченкових ідей, думок у культурному просторі України? Який вплив мала поезія Т. Шевченка на ідейну спрямованість, тематично-образний зміст творчості М. Лисенка та на її музичний стиль? Кожне з цих питань є актуальним для дослідження в українському музикознавстві. У межах пропонованої статті висловлюю щодо них деякі міркування.

Т. Шевченко та М. Лисенко мали козацьке коріння. Але в них були різні стартові умови з дитинства. Т. Шевченко, як відомо, народився в сім'ї кріпаків, а М. Лисенко – у дворянській. Т. Шевченко з дитинства болісно відчував знедоленість свого народу і прагнув для нього соціальної справедливості та національної волі. У М. Лисенка поступово формувалися демократичні й патріотичні погляди. Цьому сприяли навчання в Київському університеті, атмосфера студентських рухів у 60-х роках XIX ст., його перебування у громадсько-культурницькій організації «Київська громада», до якої входили найвидатніші культурні і громадські діячі Наддніпрянської України – В. Антонович, П. Житецький, М. Драгоманов, П. Чубинський, О. Русов, О. Кониський та ін. Ця організація на той час стала центром національно-культурного руху, і М. Лисенко перебував у його авангарді.

Обидва митці були пов'язані з різними етапами визвольної боротьби: Тарас Шевченко – у середині XIX ст. з діяльністю Кирило-Мефодіївського братства, а Микола Лисенко – у другій половині XIX – на початку XX ст. з діяльністю «Київської громади». У Кирило-Мефодіївському братстві зародилася українська національна ідея, яку сповідував М. Лисенко та київські громадівці. Про національну ідею можна говорити тоді, «коли якийсь народ помічає свою єдність, свій внутрішній зв'язок, свій історичний характер, свої традиції, своє становлення і розвиток, свою долю й призначення робить предметом своєї свідомості, мотивуванням своєї волі»¹.

Можна помітити деяку схожість у психологічних рисах натур Т. Шевченка і М. Лисенка. Насамперед, це альтруїстичні мотиви поведінки. У Т. Шевченка це

¹ Бубер М. Народ и его земля // Бубер М. Избранные произведения. – Иерусалим : Б-ка Алия, 1979. – С. 259. Цит. за кн.: Забужко О. Філософія української ідеї та європейський контекст: франківський період / О. Забужко. – К. : Факт, 1992. – С. 8.

проявлялося в поезії, яка стала на захист свого народу, у житті він намагався допомагати ближнім¹. М. Лисенко жив відповідно до свого кредо, яке він висловив у листі: «Не моє особисте я мені любе в моїх роботах, бо я освічений собі чоловік і перейнятий глибоко ідеєю добра до моєї вітчизни, роблю й працюю на користь їй. Під цим стягом тільки й повинен ходити й ділати»². Листи композитора та спогади про нього свідчать про те, що він багато робив для своїх друзів, опікувався багатьма громадськими справами. Для психологічної сфери Т. Шевченка, як пишуть дослідники, характерна гіперчутливість, підвищена емоційність³. Саме такі психологічні особливості природи були властиві й М. Лисенку. У цьому пересвідчуємося, читаючи листи композитора і спогади. О. Русов, описуючи поїздку з композитором у Карпати, де панувала холера й було багато померлих, відзначив: «<...> Те співчуття до горя сторонніх людей, яке викликало на його обличчі (М. Лисенка – Л. К.) вигляд справжнього страждання, дивувало тих простих людей села Козьови»⁴. Про емоційність природи М. Лисенка є чимало свідчень.

М. Лисенко і Т. Шевченко мали багато спільного і в духовних цінностях, поглядах, думках. Вони всією душею любили Україну, український народ. Софія Русова, соратниця М. Лисенка, у спогадах про нього зазначала, що композитор «любив музику, любив Україну, і це останнє почуття перемагало перше»⁵. Це перегукується зі словами Т. Шевченка у поезії «Сон»: «Я так її, я так люблю / Мою Україну убогу, / Що прокляну святого Бога, / За неї душу погублю». Сучасники називали М. Лисенка та київських громадівців «народолюбцями», він же називав себе «запеклим, фанатичним народовцем»⁶. Поезія Т. Шевченка наскрізь просякнута любов'ю поета до свого народу.

М. Лисенко розумів, що сила народу – в його єдності. Це було важливим у ХІХ ст., не втратило актуальності і в наш час. У листі до О. Барвінського він писав: «<...> Своїм кривим людям, однієї матері дітям, не варт, не личить роз'єднатися, але скуплятися як найміцніше. Велика необачність, що аж до цього часу такі малезні стосунки Галичини з Україною»⁷. Цю думку висловлював і Т. Шевченко у Посланні: «Обніміте ж, брати мої, / Найменшого брата <...> Обнімітесь брати мої, / Молю вас, благаю»⁸.

¹ Космеда Т. Мовна особистість Тараса Шевченка: новий погляд / Т. Космеда // Слов'янський збірник. Вип. XVII. – Чернівці : Букрек, 2013. – С. 89.

² Лист М. В. Лисенка до Ф. М. Колесси № 242 від 22 квітня 1896 р. // Лисенко М. В. Листи / Микола Лисенко ; [упорядкув., передм., комент., анотов. імен. покажчик Р. М. Скорульської]. – К. : Муз. Україна, 2004. – С. 254.

³ Космеда Т. Мовна особистість Тараса Шевченка: новий погляд / Т. Космеда // Слов'янський збірник. Вип. XVII. – Чернівці : Букрек, 2013. – С. 89.

⁴ Русов О. Лисенко – науковий дослідник законів української музики / Олександр Русов // Микола Лисенко у спогадах сучасників : у 2 т. – Т. 1 / упоряд., передм., комент. Р. Я. Пилипчука. – К. : Муз. Україна, 2003. – С. 180.

⁵ Русова С. Мої спомини (рр. 1861–1879) / Софія Русова // Там само, с. 158.

⁶ Лист М. В. Лисенка до І. Я. Франка № 109 від 8 грудня 1885 р. // Лисенко М. В. Листи / Микола Лисенко ; [упорядкув., передм., комент., анотов. імен. покажчик Р. М. Скорульської]. – К. : Муз. Україна, 2004. – С. 163.

⁷ Лист М. В. Лисенка до О. Г. Барвінського № 35 від 24 жовтня 1869 р. // Там само, с. 84.

⁸ Шевченко Т. Г. І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнєє посланіє // Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів : у 12 т. – Т. 1 : Поезія 1837–1847 / Тарас Шевченко ; перед. слово І. М. Дзюби, М. Г. Жулинського. – К. : Наук. думка, 2001. – С. 353–354.

На світосприйнятті і творчості М. Лисенка і Т. Шевченка позначився романтизм, який в українській літературі тривав до середини ХІХ ст., а в музиці – до кінця ХІХ – початку ХХ ст. Він виявився, зокрема, у прерогативі принципу народності в мистецтві, в особливій ролі українського народнопісенного фольклору у творчості поета і композитора.

Селянське походження Т. Шевченка сприяло тому, що він став «народним» поетом, а М. Лисенко, перейнявшись «народницькою ідеєю», поступово пізнавав народ і фольклор. Єднала М. Лисенка з Т. Шевченком і залюбленість в українську пісню, і високе її поцінування. Т. Шевченко, як згадують його сучасники, був неперевершеним їх виконавцем. М. Лисенко присвятив значну частину свого життя збиранню і збереженню народного пісенного скарбу: записав до півтори тисячі пісень, вивчав їх і взяв за основу своєї композиторської творчості.

Але не тільки український фольклор мав особливу вагу у формуванні творчої сутності Т. Шевченка і М. Лисенка. Вони осягнули досвід світової культури, піднялися на високий мистецький, інтелектуальний рівень і досягли досконалості у прояві національної специфічності. М. Лисенко у листі до Ф. Колесси зазначав: «<...> Я взяв у німця в Лейпцігському консерваторіумі науку його про музику, а вернувся додому та й став за поміччю тієї науки над своїм добром працювати <...> Може, якийсь час був під впливом чужої науки, а далі вигнався на своє і вже ясно одмежував собі, де моє, а що не моє»¹. Т. Шевченко у Посланні закликав: «Учітесь, читайте, і чужому навчайтесь, / Й свого не цурайтесь»². На ці слова поета композитор написав романс.

М. Лисенко обстоював переконання, що українці є окремим самодостатнім народом зі своєю мовою, історією, культурою, а не «южная ветвь единого русского народа», як це проголошувала російська імперська ідеологія. Цю позицію сформулював М. Костомаров у праці «Две русские народности» (1861 р.)³, а науково довів і обґрунтував соратник М. Лисенка по «Київській громаді» В. Антонович. У відкритому листі до редакції петербурзької газети «Голос» (28 березня 1875 р.) з приводу критичної статті «Современное украинофильство», викликаній лисенківськими концертами в Петербурзі і надрукованої у московському журналі «Русский вестник», М. Лисенко писав: «Существование малорусская языка и особого мировоззрения малорусского народа, отличающего его от всех других славянских народов, признано всеми людьми науки»⁴.

Т. Шевченко і М. Лисенко відчували особистий, громадянський обов'язок впливати на свідомість народу, будити його зі стану байдужості до долі своєї Вітчизни: поет – силою свого слова, композитор – силою музики. Відомо, яку велику роль у цьому відіграли підготовлені М. Лисенком концерти української музики, у яких він виступав як піаніст, а також як диригент організованих ним хорів. Ці концерти відбувалися в різних куточках Наддніпрянської України. У листі до Ганни Барвінок,

¹ Лист М. В. Лисенка до Ф. М. Колесси № 245 від 17 травня 1896 р. // Лисенко М. В. Листи / Микола Лисенко ; [упорядкув., передм., комент., анотов. імен. покажчик Р. М. Скорульської]. – К. : Муз. Україна, 2004. – С. 263.

² Шевченко Т. Г. І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнє посланіє // Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів : у 12 т. – Т. 1 : Поезія 1837–1847 / Тарас Шевченко ; перед. слово І. М. Дзюби, М. Г. Жулинського. – К. : Наук. думка, 2001. – С. 353.

³ Костомаров Н. Две русские народности / Н. Костомаров // Основа. – СПб., 1861. – № 3. – С. 33–80.

⁴ Лист М. В. Лисенка до редакції «Голос» № 48, до 28 березня 1875 р. // Лисенко М. В. Листи / Микола Лисенко ; [упорядкув., передм., комент., анотов. імен. покажчик Р. М. Скорульської]. – К. : Муз. Україна, 2004. – С. 102.

дружини П. Куліша, М. Лисенко писав: «Об'їздив усю Полтавщину і у Київщині був, у Черкасах та Смілі. Виїздив трохи більше як місяць. Будив за спаних земляків піснями (розрідження – Л. К.)¹. Тому, за словами молодшого сучасника композитора, відомого літературознавця С. Єфремова, М. Лисенко був найдужчим пропагандистом українства, «інтимною силою» українського руху².

Т. Шевченко і М. Лисенко були не тільки видатними митцями, а й поборниками прав українського народу, обстоювали краще майбутнє України, можливість вільного розвитку української культури. У ситуації, яка склалася в Наддніпрянській Україні внаслідок політичних утисків імперської влади, їхня діяльність виходила за межі «чистого мистецтва» і відбувалася між мистецтвом і політикою.

В організованих М. Лисенком концертах звучали і його твори на тексти Т. Шевченка. Своєю музикою М. Лисенко сприяв донесенню до широких верств українського народу ідей, думок і почуттів поета. Завдяки музичній інтерпретації композитором поезії Т. Шевченка зростає її емоційний вплив на слухачів. Про їхнє ставлення до музичних творів М. Лисенка на тексти «Кобзаря» та перешкоди в їх виконанні свідчить лист композитора до М. Драгоманова від 29 березня 1879 року. Так, щоб виконати в концерті романс патріотичного змісту «Мені однаково», його текст переклали російською мовою, але влада все одно заборонила виконання, і тоді М. Лисенко у програмі концерту не вказав назви романсу, а зазначив: «романс, споёт г. Лавров». М. Лисенко писав, що І. Лавров прекрасно виконав цей романс: «чуло, виразно, ідейно». Успіх був неймовірний, а повнісінький театр, за словами композитора, ледве не розколовся. Що б сталося, «якби він утяв у первотворі (тобто українською мовою – Л. К.). Рознесли б були геть стіни»³.

М. Лисенко організовував виконання української музики у складних умовах переслідувань і заборон української культури. Збереглися документи (деякі з них недавно опубліковані), які свідчать про різні заборони друкувати і виконувати твори композитора. Так, в одному документі зазначено, що із Санкт-Петербурга надходили вказівки до київського цензора про заборону поширення в Росії «Збірника українських народних пісень» М. Лисенка та його «Музики до “Кобзаря”» Т. Шевченка⁴.

Т. Шевченко за свої поезії з критикою царату був ув'язнений, М. Лисенко, починаючи з 60-х років, зазнав переслідувань. Про це йдеться у листах композитора і різних документах тодішньої влади. Так, наприклад, «Повідомлення київського губернатора Л. П. Томари Департаменту поліції м. Києва» від 4 червня 1887 р. свідчить, що за М. Лисенком та його студентським хором здійснювали нагляд. У документі зазначено: «<...> Украинфильская группа состоит большей частью из малороссов – почитателей казачества, Шевченко и проч. Представителем этого направления

¹ Лист М. В. Лисенка до О. М. Куліш (Ганни Барвінок) № 289 від 30 липня 1899 р. // Лисенко М. В. Листи / Микола Лисенко ; [упорядкув., передм., комент., анов. імен. покажчик Р. М. Скорульської]. – К. : Муз. Україна, 2004. – С. 290.

² Єфремов С. Інтимна сила / С. Єфремов // Рада. – 1912. – 29 жовтня. – С. 5–6.

³ Лист М. В. Лисенка до Л. М. і М. П. Драгоманових № 78 від 29 березня 1879 р. // Лисенко М. В. Листи / Микола Лисенко ; [упорядкув., передм., комент., анов. імен. покажчик Р. М. Скорульської]. – К. : Муз. Україна, 2004. – С. 138.

⁴ Повідомлення Головного управління у справах друку, виконуючому обов'язки київського окремого цензора з іноземної цензури. 1887 т. Червня 2. Санкт-Петербург // Українська ідентичність і мовне питання в Російській імперії: спроба державного регулювання (1847–1914). Збірник документів і матеріалів. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2013. – С. 226.

в Києве состоит малороссийский композитор Николай Витальевич Лысенко, к которому часто собираются для спивок (Лысенко содержит малорусский хор) студенты и курсистки <...> О вредном направлении кружка, группирующегося около Лысенко и состоящего почти исключительно из лиц, участвующих в хоре, изобличительных фактов не установлено, хотя начальник Киевского губернского жандармского управления генерал-майор Новицкий составил себе убеждение в неблагонадежном направлении этого кружка»¹. Хоч М. Лисенка постійно переслідувала влада, забороняючи виконувати українську музику і друкувати її, однак композиторів вдавалося долати ці труднощі. М. Старицький відзначав, що «сила переконання дала нашому композиторові залізну волю, зігнути яку не могли ні зовнішні бурі, ні дрібниці життя, які з усією тяжкістю звалювалися на нього»².

Заклик Т. Шевченка «до одночасного соціального та національного визволення став ідеологічним наріжним каменем модерної України»³. Цих поглядів дотримувався й М. Лисенко. Він, як представник нового покоління, продовжував справу Т. Шевченка в розбудові української ідентичності та української культури. Усвідомлюючи значення поета не тільки для української нації, а й світової спільноти, М. Лисенко та київські громадівці доклали багато зусиль для вшанування його пам'яті, популяризації віршів; вони, по суті, сакралізували його постать. Олена Пчілка у спогадах писала, що до Т. Шевченка Микола Віталійович «зберіг навіки просто якоесь набожне пошанування»⁴. Він у листах називає Т. Шевченка «нашим Батьком», «генієм України», «віщим нашим Кобзарем». Т. Шевченко як геніальний поет, який, по суті, був мучеником, став для М. Лисенка та інших українських патріотів другої половини ХІХ ст. символом боротьби за волю України.

З нагоди перепоховання тіла Т. Шевченка в Україні 1861 року відбувалися різні маніфестації, найбільші – в Києві, організовані київськими громадівцями⁵. Серед них міг бути й М. Лисенко.

Незважаючи на перешкоди влади, для вшанування пам'яті і популяризації творчості Т. Шевченка, проводилися ювілейні заходи з нагоди дат його народження і смерті. У їх організації, зокрема концертів, М. Лисенко брав найактивнішу участь. Спільно з київськими громадівцями він організував концерти після перепоховання Т. Шевченка в Україні. Вони відбувалися у так званому залі Мінеральних вод, поблизу будинку Купецького зібрання в Києві, який був концертним закладом з 1862 року.

Особливо масштабною була підготовка до 50-х роковин Т. Шевченка 26 лютого 1911 р., до яких М. Лисенко написав кантату, присвячену поетові. Мали приїхати гості з Галичини. Але святкування в Києві влада заборонила, про що йдеться у «Донесенні

¹ Повідомлення київського губернатора Л. П. Томари Департаменту поліції м. Києва від 4 червня 1887 р. // Українська ідентичність і мовне питання в російській імперії: спроба державного регулювання (1847–1914). Збірник документів і матеріалів. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2013. – С. 227–228.

² Старицький М. К биографии Н. В. Лысенка (воспоминания) / Михайло Старицький // Микола Лисенко у спогадах сучасників : у 2 т. – Т. 1 / упоряд., передм., комент. Р. Я. Пилипчука. – К. : Муз. Україна, 2003. – С. 39.

³ Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації ХІХ – ХХ ст. / Я. Грицак. – К. : Генеза, 1996. – С. 37.

⁴ Пчілка Олена Микола Лисенко (спогади і думки) / Олена Пчілка // Микола Лисенко у спогадах сучасників : у 2 т. – Т. 1 / упоряд., передм., комент. Р. Я. Пилипчука. – К. : Муз. Україна, 2003. – С. 54.

⁵ Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації ХІХ – ХХ ст. / Я. Грицак. – К. : Генеза, 1996. – С. 66.

начальника Київського охоронного відділення М. М. Кулябка київському, подільському і волинському генерал-губернаторові Ф. Ф. Трепову»: «<...> Принимая во внимание, что как председатель Лысенко, так и входящие в комитет члены являются ярыми украинофилами, нельзя вновь не повторить высказанного в начале положения, что эти празднества готовятся с исключительной целью устройства огромной противогосударственной манифестации»¹.

Київські громадівці видавали твори Т. Шевченка. М. Лисенко в листі до Б. Познанського від 28 січня 1893 р. писав, що була «дуже серйозна робота коло наукового зібрання і видання Шевченкових творів»². Громадівці зібрали кошти й за них купили в рідних Т. Шевченка право на видання його творів. Через утиски царською владою українського слова, двотомник творів поета було надруковано у Празі 1876 року.

У процесах націотворення символічного значення набула могила Т. Шевченка в Каневі: «Шевченковій могилі судилося стати не просто місцевою святинею, а загальнонаціональним символом єднання»³. У 80-х роках ХІХ ст. вона була в занедбаному стані, і київські громадівці доклали багато зусиль для її оновлення. Саме вони, і серед них М. Лисенко, були творцями культу могили Т. Шевченка як національної святині. З листування М. Лисенка з його сином Остапом довідуємося, що композитор з родиною та іншими членами Київської громади й учасниками його хору щороку відвідував могилу поета.

Сучасники М. Лисенка високо оцінювали його твори на тексти «Кобзаря». Софія Русова дуже правильно визначила основну причину успіху композитора як інтерпретатора поезії Т. Шевченка: «Лисенко був музика-громадянин, от чому Шевченкова поезія найшла в нього такого талановитого й правдивого виразника. Лисенкова музика, як і поезія Шевченка, вся глибоко перейнята, вся освітлена щирою, відданою любов'ю до свого народу. Лисенко був живим уособленням боротьби за визволення України. Його концерти ширили цю ідею в серцях людей найменше свідомих»⁴.

С. Людкевич, молодший сучасник М. Лисенка, прекрасний знавець його творчості, писав, що композиторові вдалося знайти спільну мову з поетом «і його підхід до Шевченка, як і способи цього підходу могли стати зразком не тільки для його найближчих епігонів (Стеценка, Степового та ін.), але й для новітніх музик»⁵, очевидно, і для самого С. Людкевича.

У листах М. Лисенка є свідчення, які вказують на його дуже проникливе відчуття кожного поетичного слова Т. Шевченка. Так, в одному з них він так характеризує вірш «Було колись на Вкраїні»: «Це дума, це історичний плач та ще й плач велетнів

¹ Донесення начальника Київського охоронного відділення М. М. Кулябка київському, подільському і волинському генерал-губернаторові Ф. Ф. Трепову // Українська ідентичність і мовне питання в російській імперії: спроба державного регулювання (1847–1914). Збірник документів і матеріалів. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2013. – С. 474–475.

² Лист М. В. Лисенка до Б. С. Познанського № 179 від 28 січня 1893 р. // Лисенко М. В. Листи / Микола Лисенко ; [упорядкув., передм., комент., анотов. імен. покажчик Р. М. Скорульської]. – К. : Муз. Україна, 2004. – С. 214.

³ Єкельчик С. Українофіли. Світ українських патріотів другої половини ХІХ століття / С. Єкельчик. – К. : К.І.С., 2010. – С. 63.

⁴ Русова С. Микола Лисенко (Спомини) / Софія Русова // Микола Лисенко у спогадах сучасників : у 2 т. – Т. 1 / упоряд., передм., комент. Р. Я. Пилипчука. – К. : Муз. Україна, 2003. – С. 171.

⁵ Людкевич С. Вокальна музика на тексти поезії «Кобзаря» // Людкевич С. Дослідження, статті, рецензії, виступи : у 2 т. – Т. 1 / Станіслав Людкевич ; упоряд., ред., перекл., вступ. ст. і прим. З. Штундер. – Львів : Дивосвіт ; Вид-во М. Коць, 1999. – С. 257.

героїв, оборонця волі і людської гідності; яких красок треба до змалювання в звуках тих крицею рубаних по серці слів!»¹. Хоч дослідники вже зверталися до проблеми інтерпретації М. Лисенком поезії «Кобзаря» (С. Людкевич, О. Цалай-Якименко, О. Козаренко, М. Горіла та ін.), проте досі вона залишається остаточно не розкритою і вимагає комплексного вивчення із залученням філологічних та музикознавчих методів.

М. Лисенко, пишучи музичні твори на тексти Т. Шевченка, значно розширив тематику, образний світ, ідейні та філософські обрії української музичної культури. Не зупиняючись на цьому детально, відзначимо провідні теми-мотиви, які М. Лисенко озвучив із поезії Т. Шевченка. Уперше в його музиці набула багатогранного втілення історична, козацько-гайдамацька тематика, якою в українському суспільстві другої половини ХІХ ст. особливо цікавилися. М. Лисенко написав 12 творів: кантату «Б'ють пороги», шість хорів, п'ять романсів. До козацької тематики належить і його опера «Тарас Бульба». У цих творах розкривається широка картина подій козацької історії, звучать мотиви козацької героїки і слави, а також неволі в полоні й боротьби за волю, мотив зрадництва України, докір недалекоглядній політиці Богдана Хмельницького. У деяких поетичних творах Т. Шевченка і в музиці М. Лисенка відображена не тільки туга за минулою славою і героїзмом, а й віра в непереможну силу і дух українського народу (кантата «Б'ють пороги»). Твори М. Лисенка на козацьку тематику збагатили українське музичне мистецтво новими музичними образами, новою інтонаційністю.

У творах М. Лисенка на тексти Т. Шевченка багатогранно представлена тема любові, характерна для романтизму. У його романсах «Мені однаково», «Чи ми ще зійдемося знову» розкрито любов до України. Це ніжне почуття виявляється і в чудових пейзажах, як у романсах «Садок вишневий коло хати», «Княжна» («Зоре моя вечірняя») та ін. Тема любові до простого народу звучить і в монологах безталанних, ошуканих народних героїнь (сиріт, покриток), які прагнуть особистого щастя. Почуття цих селянських героїнь емоційно передане у двадцяти солоспівах М. Лисенка, сповнених мотивів самотності і зради. У цих образах Т. Шевченка і М. Лисенка показали трагедію особи в тогочасному суспільстві. У цих віршах і солоспівах на їх тексти, як відзначав І. Дзюба, «Україна постає як замкнений традиційний світ без великих життєвих перспектив для особистості»².

До найкращих творів композитора належить й інтимна лірика на тексти Т. Шевченка (романс «Чи ми ще зійдемося знову?», дует «І широкою долину»), у якій поєднується ніжність почуття кохання та біль нездійсненності щастя. Тема смерті, пов'язана з філософським і соціальним мотивами, утілена в романсі «Косар». Новим явищем в українській музиці було й озвучення М. Лисенком релігійної тематики в поезії Т. Шевченка (хор «Давидова псалма»).

У творах М. Лисенка, як і Т. Шевченка, сповнених народних тем і образності, поширена фольклорна лексика, а у творах з універсальною тематикою яскраво увиразнювалося індивідуально-творче начало. У героїчних, героїко-епічних та ліричних музичних образах композитор прагнув розкрити психологію «української душі», особливості українського характеру. Цей аспект творчості М. Лисенка може бути перспективним для подальшого дослідження.

¹ Лист М. В. Лисенка до Ф. М. Колесси № 242 від 22 квітня 1896 р. // Лисенко М. В. Листи / Микола Лисенко ; [упорядкув., передм., комент., анотов. імен. покажчик Р. М. Скорульської]. – К. : Муз. Україна, 2004. – С. 259.

² Дзюба І. Тарас Шевченко. Життя і творчість / Іван Дзюба. – К. : КМА, 2008. – С. 428.

Поезія Т. Шевченка стала не тільки текстовим джерелом вокальних творів М. Лисенка, своєю виразною національною специфікою вона впливала на стиль музики композитора. Музикознавець О. Козаренко, зіставляючи вербальну мову Т. Шевченка та музичну мову М. Лисенка, дійшов такого висновку: подібно до Т. Шевченка в літературі, який «орієнтувався не на якусь соціальну когорту людей <...> а на весь український народ, якому була потрібна високорозвинена і досконала літературна мова, так і М. Лисенко своєю мовою створив універсальний інструмент духовної культури народу – модерну національну музичну мову»¹.

Можна погодитися з тим, що Т. Шевченко і М. Лисенко орієнтувалися на широкі кола українського народу (хоча М. Лисенко й не в усіх жанрах творчості). Але в такому зіставленні Т. Шевченка й М. Лисенка не враховуються відмінності між вербальною та музичною мовами, і виникають сумніви, чи взагалі можливо створити «універсальний інструмент духовної культури народу – модерну національну мову». На відміну від вербальної мови, музична мова не функціонує в суспільстві поза художньою творчістю. Як зазначає М. Г. Арановський, «менша, порівняно з вербальною мовою, довговічність системи музичної мови, що свідчить про її значну залежність від екстрамузичних факторів, які керують розвитком мистецтва, говорить і про те, що сама “решітка” системи музичної мови має, очевидно, менш жорсткий характер <...> системність музичної мови рухлива і проявляє себе досить нерівномірно»². У вербальній мові переважає стабільність протягом тривалого часу, музична ж мова у творчості композиторів постійно зазнає змін, пов'язаних з її еволюцією, поряд зі спадкоємністю є й розвиток.

Т. Шевченко став основоположником української загальнонаціональної літературної мови, а у творчості М. Лисенка остаточно сформувався український національний музичний стиль. Якщо в композиторів, попередників та сучасників М. Лисенка, виникали певні ознаки національного стилю, то в його творчості цей стиль набув нової якості, сформувалася цілісна система музичної мови, яка виникла на базі домінуючого на той час романтичного стилю. Нова якість цього стилю зумовлена багатьма чинниками. Композитор спочатку інтуїтивно відчув, а потім раціонально усвідомив психологічний характер українського народу, його «національну душу». У цьому йому допомагала поезія Т. Шевченка, спілкування з народом (згадаймо слова композитора, що він перейнявся «духом народної пісні»³). Визначальним у цьому була постійна й тривала, протягом майже півстоліття, діяльність, пов'язана із записами, аранжуванням, вивченням великого масиву фольклору всіх жанрів. Деякі думки М. Лисенка в його праці «Характеристика музичних особливостей українських дум і пісень у виконанні кобзаря Вересая» свідчать, що композитор намагався раціонально усвідомити психологію українців. Так, зокрема, він пише, що на мелодиці народних пісень позначався тип українця «миролюбивого й глибокого характером, палкого й пристрасного з природи, з естетичним почуттям і з розумом споглядальним»⁴.

¹ Козаренко О. Феномен української національної музичної мови / Олександр Козаренко. – Львів : НТШ, 2000. – С. 90–91.

² Арановський В. Г. Мышление, язык, семантика / В. Г. Арановский // Проблемы музыкального мышления. – М. : Музыка, 1974. – С. 97.

³ Лист М. В. Лисенка до Ф. М. Колесси № 245 від 17 травня 1896 р. // Лисенко М. В. Листи / Микола Лисенко ; [упорядкув., передм., комент., анотов. імен. покажчик Р. М. Скорульської]. – К. : Муз. Україна, 2004. – С. 263.

⁴ Лисенко М. Характеристика музичних особливостей українських дум і пісень у виконанні кобзаря Вересая / Микола Лисенко. – К. : Муз. Україна, 1978. – С. 36.

М. Лисенко, сприйнявши духовний світ українського народу, продовжував його творити, реалізуючи свій талант. Ніхто до М. Лисенка не зумів так глибоко проникнути в музичну лексику фольклору і творчо її перевтілювати у своїх композиціях. Він поєднав два потоки національної культури: народну і професійну. Явні зв'язки музики М. Лисенка з давньою українською музикою (церковною монодією, партесними творами) не простежуються, йому була відома кантова традиція, поширена ще в першій половині XIX ст. Зате українська пісня-романс, яка розквітла наприкінці XVIII – початку XIX ст. і зразки якої зафіксував композитор, виразно позначилася на його творчості.

Ніхто з попередників та сучасників М. Лисенка не мав такої музичної ерудиції, як він. Композитор був прекрасно обізнаний із західноєвропейськими та слов'янськими музичними культурами класичного й романтичного стилів. Але особливо важливо, що М. Лисенко зумів, адаптуючи досягнення інонаціональних культур та своєї національної культури, створити стильову «генерацію» (термін С. Тишка) – національну модель романтичного стилю.

Серед українських композиторів другої половини XIX ст. музика М. Лисенка ще за його життя, незважаючи на різні труднощі з виконанням, була найбільш популярною і улюбленою. Зміст творів композитора, зокрема на тексти Т. Шевченка, нова якість національної музичної мови сприяли яскравому прояву музичної комунікативності, що також є однією з новаційних особливостей мистецької спадщини М. Лисенка. Саме тому музика композитора мала значний вплив як на процеси національного відродження, так і на подальший розвиток української музики. Софія Русова у своїх спогадах слушно відзначила: «Шевченко й Лисенко – завсіди зостануться неугасимими світочами визволення й відродження України»¹.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арановский В. Г. Мышление, язык, семантика / В. Г. Арановский // Проблемы музыкального мышления. – М. : Музыка, 1974. – С. 90–127.
2. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX – XX ст. / Я. Грицак. – К. : Генеза, 1996. – 356 с.
3. Дзюба І. Тарас Шевченко. Життя і творчість / Іван Дзюба. – К. : КМА, 2008. – 716 с.
4. Донесення начальника Київського охоронного відділення М. М. Кулябка київському, подільському і волинському генерал-губернаторові Ф. Ф. Трепову // Українська ідентичність і мовне питання в російській імперії: спроба державного регулювання (1847–1914). Збірник документів і матеріалів. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2013. – С. 474–476.
5. Єкельчик С. Українофіли. Світ українських патріотів другої половини XIX століття / С. Єкельчик. – К. : К.І.С., 2010. – 267 с.
6. Єфремов С. Інтимна сила / С. Єфремов // Рада. – 1912. – 29 жовтня. – С. 5–6.
7. Забужко О. Філософія української ідеї та європейський контекст: франківський період / О. Забужко. – К. : Факт, 1992. – 156 с.
8. Козаренко О. Феномен української національної музичної мови / Олександр Козаренко. – Львів : НТШ, 2000. – 283 с.
9. Космеда Т. Мовна особистість Тараса Шевченка: новий погляд / Т. Космеда // Слов'янський збірник. – Вип. XVII. – Чернівці : Букрек, 2013. – С. 83–93.
10. Лисенко М. Характеристика музичних особливостей українських дум і пісень у виконанні кобзаря Вересая / Микола Лисенко. – К. : Муз. Україна, 1978. – 95 с.

¹ Русова С. Микола Лисенко (Спомини) / Софія Русова // Микола Лисенко у спогадах сучасників : у 2 т. – Т. 1 / упоряд., передм., комент. Р. Я. Пилипчука. – К. : Муз. Україна, 2003. – С. 171.

11. Лист М. В. Лисенка до Б. С. Познанського № 179 від 28 січня 1893 р. // Лисенко М. В. Листи / Микола Лисенко ; [упорядкув., передм., комент., анов. імен. покажчик Р. М. Скорульської]. – К. : Муз. Україна, 2004. – С. 213–215.
12. Лист М. В. Лисенка до В. Лукича (В. Л. Левицького) № 94 від 27 лютого 1883 р. // Лисенко М. В. Листи / Микола Лисенко ; [упорядкув., передм., комент., анов. імен. покажчик Р. М. Скорульської]. – К. : Муз. Україна, 2004. – С. 154–155.
13. Лист М. В. Лисенка до І. Я. Франка № 109 від 8 грудня 1885 р. // Лисенко М. В. Листи / Микола Лисенко ; [упорядкув., передм., комент., анов. імен. покажчик Р. М. Скорульської]. – К. : Муз. Україна, 2004. – С. 163–164.
14. Лист М. В. Лисенка до Л. М. і М. П. Драгоманових № 78 від 29 березня 1879 р. // Лисенко М. В. Листи / Микола Лисенко ; [упорядкув., передм., комент., анов. імен. покажчик Р. М. Скорульської]. – К. : Муз. Україна, 2004. – С. 137–138.
15. Лист М. В. Лисенка до О. Г. Барвінського № 35 від 24 жовтня 1869 р. // Лисенко М. В. Листи / Микола Лисенко ; [упорядкув., передм., комент., анов. імен. покажчик Р. М. Скорульської]. – К. : Муз. Україна, 2004. – С. 83–84.
16. Лист М. В. Лисенка до О. М. Куліш (Ганни Барвінок) № 289 від 30 липня 1899 р. // Лисенко М. В. Листи / Микола Лисенко ; [упорядкув., передм., комент., анов. імен. покажчик Р. М. Скорульської]. – К. : Муз. Україна, 2004. – С. 290–292.
17. Лист М. В. Лисенка до редакції «Голос» № 48, до 28 березня 1875 р. // Лисенко М. В. Листи / Микола Лисенко ; [упорядкув., передм., комент., анов. імен. покажчик Р. М. Скорульської]. – К. : Муз. Україна, 2004. – С. 100–102.
18. Лист М. В. Лисенка до Ф. М. Колесси № 242 від 22 квітня 1896 р. // Лисенко М. В. Листи / Микола Лисенко ; [упорядкув., передм., комент., анов. імен. покажчик Р. М. Скорульської]. – К. : Муз. Україна, 2004. – С. 254–259.
19. Лист М. В. Лисенка до Ф. М. Колесси № 245 від 17 травня 1896 р. // Лисенко М. В. Листи / Микола Лисенко ; [упорядкув., передм., комент., анов. імен. покажчик Р. М. Скорульської]. – К. : Муз. Україна, 2004. – С. 260–264.
20. Людкевич С. Вокальна музика на тексти поезії «Кобзаря» // Людкевич С. Дослідження, статті, рецензії, виступи : у 2 т. – Т. 1 / Станіслав Людкевич ; упоряд., ред., перекл., вступ. ст. і прим. З. Штундер. – Львів : Дивосвіт ; Вид-во М. Коць, 1999. – С. 255–269. – (Історія української музики. – Вип. 5).
21. Повідомлення Головного управління у справах друку, виконуючому обов'язки київського окремого цензора з іноземної цензури. 1887 р. червня 2. Санкт-Петербург // Українська ідентичність і мовне питання в Російській імперії: спроба державного регулювання (1847–1914). Збірник документів і матеріалів. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2013. – 226 с.
22. Повідомлення київського губернатора Л. П. Томари Департаменту поліції м. Києва від 4 червня 1887 р. // Українська ідентичність і мовне питання в російській імперії: спроба державного регулювання (1847–1914). Збірник документів і матеріалів. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2013. – С. 227–228.
23. Пчілка Олена Микола Лисенко (спогади і думки) / Олена Пчілка // Микола Лисенко у спогадах сучасників : у 2 т. – Т. 1 / упоряд., передм., комент. Р. Я. Пилипчука. – К. : Муз. Україна, 2003. – С. 40–63.
24. Русов О. Лисенко – науковий дослідник законів української музики / Олександр Русов // Микола Лисенко у спогадах сучасників : у 2 т. – Т. 1. – К. : Муз. Україна, 2003. – С. 179–184.
25. Русова С. Микола Лисенко (Спомини) / Софія Русова // Микола Лисенко у спогадах сучасників : у 2 т. – Т. 1 / упоряд., передм., комент. Р. Я. Пилипчука. – К. : Муз. Україна, 2003. – С. 170–172.

26. Русова С. Мої спомини (рр. 1861–1879) / Софія Русова // Микола Лисенко у спогадах сучасників : у 2 т. – Т. 1 / упоряд., передм., комент. Р. Я. Пилипчука. – К. : Муз. Україна, 2003. – С. 153–165.

27. Старицький М. К біографії Н. В. Лысенко (воспоминания) / Михайло Старицький // Микола Лисенко у спогадах сучасників : у 2 т. – Т. 1 / упоряд., передм., комент. Р. Я. Пилипчука. – К. : Муз. Україна, 2003. – С. 11–30.

Корній Л. П. Тарас Шевченко і Микола Лисенко: націокультурні та музично-стильові рефлексії. Розглянуто психологічні особливості у Т. Шевченка і М. Лисенка, а також спільне в духовних цінностях, поглядах, думках. Зазначено, що на світосприйнятті і творчості М. Лисенка і Т. Шевченка позначився романтизм, який виявився, зокрема у переважанні принципу народності в мистецтві, в особливій ролі українського народнопісенного фольклору у творчості поета і композитора. Доведено, що зміст творів М. Лисенка, зокрема на тексти Т. Шевченка, нова національна музична мова сприяли яскравому прояву музичної комунікативності як однієї з особливостей мистецької спадщини композитора.

Ключові слова: націокультурний контекст, національний музичний стиль, українська національна модель романтизму, музична комунікативність.

Корній Л. П. Тарас Шевченко и Николай Лысенко: нациокультурные и музыкально-стилевые рефлексии. Рассмотрены общие психологические черты у Т. Шевченко и Н. Лысенко, а также общее в духовных ценностях, взглядах, мнениях. Отмечено, что на мировосприятии и творчестве Н. Лысенко и Т. Шевченко сказался романтизм, который оказался, в частности, в преобладании принципа народности в искусстве, в особой роли украинской народнопесенного фольклора в жизни и искусстве поэта и композитора. Доказано, что содержание произведений Н. Лысенко, в частности на тексты Т. Шевченко, новый национальный музыкальный стиль способствовали яркому проявлению музыкальной коммуникативности как одной из инновационных особенностей художественного наследия композитора.

Ключевые слова: націокультурний контекст, національний музикальний стиль, українська національна модель романтизму, музикальна комунікативність.

Korniy L. P. Taras Shevchenko and Mykola Lysenko: National, Cultural, Musical and Stylistic Reflections. This article considers common psychological traits in the works of T. Shevchenko and M. Lysenko, and their similarities in spiritual values, attitudes, thoughts. It is noted that the worldview and the work of M. Lysenko and T. Shevchenko were influenced by romanticism, which revealed itself, in particular, in the predominance nationality in art, especially the role of Ukrainian folk-song and folk arts in the works of the poet and the composer. The article proves that the content of the works of M. Lysenko, in particular those that include texts by T. Shevchenko, was a manifestation of a new national musical style which helped bring to light communicativeness in music as one of the innovations in the artistic heritage of the composer.

Keywords: national and cultural context, the national musical style, Ukrainian national model of romanticism, musical communicativeness.